

Balipap Ferenc

A magyarországi settlement története*

Ismerjük meg a settlementet!

1. A szociálpolitika eszméi Magyarországon a XX. század első harmadában

A szociálpolitika fogalmának meghatározása és használata korábban sem volt és ma sem egységes. Értelmezése a pragmatikus, leíró felsorolástól a funkcionalista megközelítésen át a strukturális-dinamikus felfogásig terjed.¹ Nem térben és időben elkülönülten, hanem egyszerre és egymás mellett is léteznek, hatnak, tevékenységeket vezérelnek. Sok minden magyarázza ezt: a társadalom rétegzettsége, tagoltsága, s emellett a kulturális rétegzettség is, és persze az is, hogy hol és kik határozzák meg éppen a szociálpolitikát, és kikkel kapcsolatban, kikre vonatkozóan. A történeti irodalom tanúsága szerint megkockáztatható a megállapítás: nem is valószínű, hogy a szociálpolitika fogalma és tartalma teljes terjedelmében s egyszersmind örökérvényűen valaha is definiálhatóvá válik. Mindezt mielőtt közelebbről áttekintենék a settlement magyarországi történetét, s hogy e nem túl szélesre terjedt mozgalom korabeli és mai jelentőségét pontosabban érzékeljük, szükségesnek látszik a század első évtizedeiben hazánkban kialakulóban lévő és megfogalmazott szociálpolitika-értelmezések vázlatos áttekintése is.

A rendiség sáncai mögött nem túl mozgalmas politikák közt a szociálpolitika elméletének első jelentősebb (koncepcionális érvényű, összefoglaló igényű) hazai megnyilvánulásai a századforduló utáni években mutatkoznak. Okai nagyjából azonosak a más országokban előfordulókéval; a bár mérsékeltbb gazdasági változások és az ezek révén mégiscsak létrejövő társadalmi mozgások konfliktusai a polgárosodásban és az iparosodásban is visszamaradott országban talán még nyilvánvalóbbá tették az elmaradottságot a szociális területen is. Szociális törvényhozásunk is hiányos, pl. Magyarországon nincs törvény a munkanélküliség kezelésére, és számos más elemi szociálpolitikai érdek és szükséglet elismerésére sem. Jellemző, hogy ezzel együtt

*Ez az írás az MTA–Soros Alapítvány támogatásával végzett kutatás alapján készült, és egy nagyobb tanulmány részlete.

szociálpolitikai törvényeink a század első éveig zömében gazdaságpolitikai célokhoz kapcsolódtak, gazdasági viszonyokat szabályoztak.²

A kezdeti szociálpolitikai koncepciók, tevékenység- és fogalomértelmezések, amelyek a társadalmi helyzet ismeretében (vagy eszmények alapján) fogalmazódtak meg, és nemcsak „konzerválni”, hanem esetenként már „reformálni” is akartak, így természetesen döntően a munkásságra vonatkoztak. Ákos László: *A mai magyar szociálpolitikáról* című írásában alkalmazza ezt az elkülönítést. A konzerváló irányzat jellemzőjének tekinti a *bajok* elviselhetővé tételére, enyhítésére való törekvést, az emiatt juttatott „olajcseppet”; a „reformista” viszont „nem tartja sérthetetlennek a meglévő társadalomgazdasági rendszert”.³ Találó elkülönítést követve azt látjuk, hogy Heller Farkas pl. 1920-ban megjelentetett *Szociálpolitikájában* „konzerváló” módon közelíti meg a fogalmat,⁴ amikor azt mondja: „a szociálpolitika feladata azt kifejteni, mily irányban mozognak a munkásság követelése, mily mértékben nyertek azok már eddig az egyes országokban kielégítést és mily szempontok irányadók a munkásosztály követelése elbírálásánál. Arra vonatkozólag kell tehát útmutatást nyújtania, hogy korunk szellemét megértve és az összes számbajövő körülményeket mérlegelve, mily irányban kell és mily eszközökkel lehet a békés társadalmi fejlődés alapjait lerakni.”⁵ Míg a teljes kérdéskört „konzerválóan”, ellentmondásosan közelíti meg tehát, arra vonatkozó levezetése viszont pontos, hogy „az ember nem csupán gazdasági lény” és „a társadalmi politika ennél fogva a gazdasági élet társadalmi szervezete és az egyetemes emberi szempont közötti összefüggést veszi a gazdasági életbe való beavatkozás kiinduló pontjául”.⁶

Másfél évtizeddel később Földes Béla is hasonlóan a munkás-kérdésre szűkített álláspontot képvisel, emellett egyetért azokkal is, akik szerint „a munkáskérdés és vele a szociálpolitika is lényegében kultúr-kérdés”.⁷ Az ő megfogalmazásának minősítésén sem kell bizonytalanodnunk, hiszen azt tartja: „a szociálpolitika (. . .) az osztályok egymás közötti viszonyába való belenyúlás a gazdasági szervezkedés oly túltengésének megakadályozására, amely egyes társadalmi rétegek tagjainak öncélúságát veszélyezteti”.⁸

Matheovits Ferenc a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetről és a tevékenységéhez kapcsolódó magyarországi fejleményekről készített tekintélyes összefoglalásában, melynek a *Nemzetközi szociálpolitika* címet adta, a gyakorlati szociálpolitika meghatározását a következők szerint formulázza: „az a nemzetnek olyan önirányzó tevékenységét kifejező működése, amellyel a társadalom védelmére szoruló elemek (munkások, aggok, nők, gyermekek, betegek, rokkantak stb.) helyzetének javítását célozza”.⁹ S bár ez az értelmezés bővebb, mint a csak a munkások helyzetének „kiegyensúlyozására” szorító, de ez a „terjedelmi” gyarapodás sem emeli túl e szemléletet az előbbieken konzerválóként jelölt attitűdön. (Lényegében: a szegénypolitikán.)

Czetlér Jenő is sokat idézett, tekintélyes alakja a századelő szociálpolitikai gondolkodásának. Évekig külföldön — főleg Németországban, Dániában és Svédországban — tanulmányozta a szociálpolitikák elméletét és működését, majd több mint ezer oldalon megírta a *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika* című művét. Ebben ő azt a rendkívül általános, pragmatikus karakterű meghatározást adja, hogy a „mező-

gazdasági szociálpolitika (...) mindazon rendszabályok összessége, amelyeknek közvetlen célja az egész társadalom érdekében kívánatos beavatkozás a mezőgazdasággal foglalkozó társadalmi osztályok viszonyaiba, helyzetük javítása végett”.¹⁰

Matheovits a nemzetközi szociálpolitikáról, és Czettler — nemzetközi kitekintéssel — a mezőgazdasági szociálpolitikáról írott műve mellett a harmincas évek elején még két jelentős könyv jelenik meg Magyarországon, amelyek elsősorban az európai országok szociálpolitikájának tanulságaira igyekeztek terelni az ébredező hazai figyelmet. Az egyik Mihelics Vid, a másik Kovrig Béla munkája.

Mihelics Vid 1931-ben tette közzé azt a tanulmányát, amelyben az I. világháború után újrafogalmazott európai alkotmányokat elemezte abból a szempontból, hogy azokban miként, milyen célokat és tartalmakat hordozva fejeződik ki a társadalompolitikai és a gazdaságpolitikai eszme. Mihelics áttekintette a cseh (1928), a finn (1919), a német (1919), az észt (1920), az osztrák (1920), a lengyel (1921), a jugoszláv (1921), a lett (1922), az ír (1922), a román (1923), a török (1924), a görög (1927) és a litván (1928) alkotmányokat, illetve Poroszország, Bajorország, Bréma, Hamburg, Baden, Szászország és Württemberg alkotmányát, valamint Danzig szabadvárosét. Ezek elemzéséből ő arra a következtetésre jut, hogy „minden szociálpolitikának a megfelelő terelés az előfeltétele, tehát az államnak, ha szociálpolitikát akar úzni, elsősorban helyes gazdaságpolitikát kell követnie”.¹¹ Majd az alkotmányok szociálpolitikai és gazdasági eszményeit értékelve rámutat: „A szociális igazságosságnak államcélállá váló emelkedésével olyan feladatai támadtak az államnak, amelyeket a régi alkotmányok nem ismertek. (...) A jogcím, amelynek alapján az állam gazdasági és szociálpolitikai rendelkezéseket foganatosít, kétségkívül az a meggyőződés, hogy a gazdasági és a társadalmi élet *irányítható*. Amíg a jogállam beéri a rendezéssel, addig a kialakulóban lévő szociális állam irányítani akar. Ez az új állam szakít azzal a felfogással, hogy a társadalmi élet rendjét determinált, az emberi akarattól független erők alakítják.”¹² Elemzése során Mihelics végül azt a nézetet fogadja el, hogy „a szociálpolitikának a jövőben kétféle, elvileg párhuzamos feladatot kell látnia maga előtt, vagyis területe elvileg két részre oszlik: 1. a szervezés, 2. az ápolás területére. A mesterséges társulások szervezése mellett nem szabad megfeledkeznie a természetes közösségek — ilyen pl. a család — ápolásáról, amelyektől a szervezés idegen.”¹³

Vagyis az új európai alkotmányok elemzéséből lényegében eljut a reformnézetekig: a társadalom átalakításának lehetőségét azonban nem a hatalom-képző tényezők, hanem az irányítási módszerek megváltoztatásában, megreformálásában látja.

Kovrig Béla 1936-ban publikált *Szociálpolitikájában*¹⁴ bő összefoglalását adja az Európa-szerte forgalomban lévő szociálpolitika fogalom-meghatározásoknak. Kiemeli a definíciók közül az általánosan előforduló elemeket, s így azt találja, hogy e leírások szerint leggyakoribb tartalmi megjelölése a szociálpolitikának az, hogy

- „a közösség átfogó érdekeiből kikövetkeztetett etikus politika”;
- „beavatkozás a javak és jövedelmek eloszlásának rendjébe, célja tehát a javak és jövedelmek megoszlásában jelentkező bajok megszüntetése”;
- „az államok törvényhozásban és igazgatásban megnyilvánuló ma-

gatartása a társadalmi ellentétekkel szemben, tehát az ellentétek tompítása”;

- „a közjóra irányuló eljárások összessége, ami az osztályközi viszonylatba való beavatkozásban érvényesül”;
- „az embertől alkotott legmagasabb rendű közületnek, a nemzetnek javára irányuló összes fizikai és szellemi erőket egyesítő munka”;
- „a közjogi hatalom kifejtésére hivatott szerveknek a munkásosztály javára közösségi szempontból kiinduló beavatkozása a munkaviszonnyal összefüggő területeken”;
- „azon eljárásoknak és törekvéseknek az összessége, amelyek az osztályoknak és rendeknek egymásközi és az államhoz való viszonyában történő beavatkozást jelentenek, szubjektív értékszempontok szerint és az igazságosság elve alapján”;
- tartalma „a társadalmi cél tartós elérésére irányuló törekvés”, amely törekvés „a társadalom egységének és erejének fejlesztését és megvédését célozza a részek bontó ellentétével szemben”.¹⁵

Mindezekből a nemzetközi szakirodalomban forgalomban lévő definíciókból, illetve azok elemeiből Kovrig a szociálpolitika fogalmát a következők szerint írja körül: a szociálpolitika elsősorban védelmet jelent, mert „a társadalomnak érdeke a védelemre szorulókat támogatása (...) Minden egésznek érdeke egész mivoltának megóvása és ha az egésznek szerkezete van és ha a szerkezetben összefüggések vannak, ezeknek az összefüggéseknek fenntartása (...) a társadalomnak érdeke az osztályok rendezett viszonyainak fenntartása.” Vagyis: „a szociálpolitika célja csak az lehet, hogy lehetővé tegye a társadalom számára a természetének megfelelő életet. Ezek szerint *a szociálpolitika amaz eljárásoknak és törekvéseknek összessége, amelyek lényegükben — bizonyos értékszempontok szerint — közvetlenül a társadalom belső egységének tartós megtartására és fejlesztésére irányulnak.*

Minden szociálpolitika, tekintet nélkül a társadalomszemléletre és a metafizikai viszonylatok értékelésére, közvetlenül a társadalom egységének megőrzését, a társadalmi együttműködés fejlesztését és tartóssá tételét célozza. A transzcendens tények elismerésétől és a valóság értékelésétől függ, hogy minek tekintjük a szociális valóságot, miben látjuk az ideális társadalom típusát, s végül, hogy minő eljárásokat tartunk célszerűnek a max-weberi értelemben ideális típusként szem előtt tartott társadalmi állapot megközelítése érdekében.”¹⁶

„A szociálpolitika sok tekintetben attól függ, hogy minek tartjuk az embert,” — állapítja meg végül Kovrig Béla, s ezen az elfogadható logikai szálon hamar eljut arra a következtetésre is, hogy „szociálpolitika annyiféle lehet, ahány világnézet, de illetékesen mindenki csak a maga világnézetének szociálpolitikájáról szólhat”.¹⁷ Kovrig szociálpolitikai értelmezése tehát az eddigiek közül a legközelebb jut a reformista állásponthoz — „bizonyos értékszempontok szerint” való beavatkozást elképzelhetőnek tart a társadalom szerkezetébe és viszonyaiba —, de e beavatkozás mibenlétét jelentősebb mértékben a társadalmi konfliktusok „kiegyenlítéséhez”, az osztálybéke fenntartásához közelíti ő is.

Az előbbieknél jóval szerényebb (*Bevezetés a szociálpolitikába*) című könyvében Hilscher Rezső¹⁸ egy minden eddiginél átfogóbb és teljesebb értékű, komplexebb megközelítést adja a fogalomnak és a tevékenységeknek is. Abból a felismerésből indul ki, hogy a gazdasági

életnek és tevékenységnek célja a társadalom szükségleteinek a ki-elégítése. Ezt a közérdekű célját azonban a termelés elveszítette a magánérdek, a magántulajdon és az ezen alapuló kizsákmányolás előtérbe nyomulásával. A társadalom „rendje” tehát megbomlott, ezt kellene helyreállítani. „Az ember mindent a társadalomnak köszönhet. Csak a társadalomban létrejött különböző kapcsolatok, főként a munkamegosztás révén juthatott el mai kulturális és gazdasági fejlődési pontjaira.”¹⁹

A munkamegosztást tehát természetes társadalmi jelenségnek fogadjuk el (sőt szükségszerűnek), de az ebből keletkező egyenlőtlenségeket, igazságtalanságokat nem. A valóságban mégis létrejövő hátrányok megelőzésére és felszámolására valónak tekinti Hilscher a szociálpolitikát. Azt mondja: „Egyedül a szociálpolitika céltudatos felépítése és a társadalom egész életét átfogó tevékenysége alkalmas arra, hogy a társadalmat, egymással viaskodó csoportok összege helyett, azzá az egységgé emelje, amellyé lenni eredeti rendeltetése.”²⁰ (Kiemelések — B. F.)

Az „egységben” lévő teljességre véljük utalni ehelyt Hilschert, aki szerint a „szociális kérdés nem csupán egy társadalmi csoport, hanem az egész társadalom problémája...” mert „társadalmi tagságánál fogva joga van minden embernek” másokkal azonos színvonalú „erkölcsi, szellemi és fizikai élet kiélésére”.²¹ Összefoglalóan pedig azt mondja: „a szociálpolitika feladata az, hogy az erkölcsi, szellemi és gazdasági javak olyan elosztását valósítsa meg, amely a társadalom igazi céljai elérésének szolgálatában, minden ember számára, valamennyi életviszonylatban emberi létéhez méltó, s őt társadalmi tagságánál fogva megillető életnívót biztosít, s az ember számára lehetővé teszi rendeltetésének betöltését”.²² (Kiemelések — B. F.)

A szociálpolitika figyelmét a „társadalom egységes komplexumára” irányítja, melynek „élete az egymásra való hatások tömegéből áll, és e hatások legkisebb megváltoztatása, megzavarása nem múlik el nyomtalanul, hanem újabb kedvező vagy kedvezőtlen, esetleg közömbös hatásokat vált ki”.²³ Tehát Hilscher szerint a szociálpolitika az élet működésének teljessége felett kell, hogy őrködjék, mert „felöleli az élet valamennyi viszonylatát (...) a szociálpolitikai célatnak benne kell lennie valamennyi törvényben (...) az államigazgatás szerveinek munkájában, a társadalom életének minden megnyilvánulásában, a társadalom és az egyén magatartásában, mert másként a szociálpolitika kitűzött céljához: a társadalmi igazságosság megvalósulásához sohasem juthat el”.²⁴

A szociálpolitika „nem teóriáknak az életre való erőszakolásával dolgozik” — állapítja meg a továbbiakban, majd rámutat, hogy a szociálpolitika „legfőbb szerve az állam, amely kezében tartja az állami-lag szervezett társadalomban a szociálpolitika egységes szervezését és irányítását”, de hangsúlyozza azt is, hogy „a különböző társadalmi csoportok és intézmények, szakszervezetek, egyesületek stb. segédkeznek neki”.²⁵ (Kiemelések — B. F.)

Inkább mint eszme és követelmény állja meg a helyét azonban az a megállapítása, hogy „a szociálpolitika a fejlődés tudománya, s kizár a maga köréből minden konzervativizmust. A szükségletek alakulásával, fejlődésével együtt halad, és tevékenysége az ezek által támasztott követelményekhez képest alakul.”²⁶

A társadalmi igazságosságot, emberiességet és egyenlőséget helyesen megfogalmazó szociálpolitikai elvek alapján hat fő irányban jelöli meg a szociálpolitikai tevékenység kívánatos területeit: az általános politikai, kultúrpolitikai, egészségügypolitikai, népesedéspolitikai, gazdaságpolitikai és a szűkebben értelmezett szociálpolitikai irányban. Ezeket azonban egységben lévőeknek tekinti, majd e főirányokat pontosabban is kifejti és megjelöli, pl. rámutat, hogy a szabadság megsértése „tagadása az ember társadalmiságának”²⁷ vagy erősen érvel amellett, hogy „a kulturális képességek tervszerű ökonómiaja: lendítőereje a társadalmi fejlődésnek. Ahhoz, hogy a szociálpolitika törekvései eredménnyel járhassanak, céltudatos, intenzív s az egész társadalmat átfogó kultúrpolitikai tevékenység szükséges.

Etika és kultúra nélkül nincsen fejlődés. (...) Etika és kultúra nagyobb gazdasági termelékenységet jelent, s evvel együtt: nagyobb szociálpolitikai lehetőségeket. Az analfabetizmus, a műveletlenség társadalomellenes tény, egyben társadalomellenes tény az olyan kultúrpolitika is, amely a kultúra kincseihez való hozzájutást anyagi lehetőségekhez köti.”²⁸

Erveivel, és nyilvánvalóan a társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyok és állapotok elemzéséből levont következtetéseivel — melyeknek máig szóló érvénye van — a legmesszebb menőig egyetérthetünk. A korszakból *Magyary* Zoltán és *Esztergár* Lajos munkásságát kell még kiemelnünk, akik a szociális igazgatás eszményében és praxisában keresték a társadalom bajainak orvoslását.²⁹ Velük összemérve is azt állapíthatjuk meg, hogy Hilscher Rezső korát megelőzőt alkotott a szociálpolitikának elméleti, és mint látni fogjuk a továbbiakban, példaeértékűt annak gyakorlati szférájában is.

2. A settlement-mozgalom eszméi

Bár a *Főiskolai Szociális Telep* szervezeti szabályaira és ügyrendjére Makay miniszteri tanácsos 1912. június 29-én ráírta a 82 850-es iktatószámot, a „láttam” jelzést, és ráütötte hivatalának nagytekintélyű pecsétjét, s ezzel az első magyarországi settlement hivatalosan megkezdhetette és meg is kezdte a működését; egyik alapítója és kezdetektől igazgatója, ifj. *Erődi-Harrach* Béla majd csak másfél évtized múlva foglalja írásba a settlement-mozgalom eszméit.³⁰ Neki azonban már a gyakorlati munka, illetve a settlement működésének kialakítása előtt is megjelent egy tanulmánya a tárgyról, 1911-ben a *Magyar Pedagógiában*, miután azt a Magyar Pedagógiai Társaságban 1911. november 18-án már felolvasta.³¹ Nézzük tehát ezt az időben korábbi munkát, s lássuk, vajon milyen pedagógiai és nevelési elvek alapján tartotta kivitelezhetőnek Magyarországon a settlement tevékenység elindítását az, aki ennek megfogalmazása után hamarosan lehetőséget is kapott elképzelései valóra váltására.

Bevezetőben rámutat a társadalmi ellentétek létre, veszélyességére, és hogy e veszélyt elhárítani csak az egész társadalom egyetértő összefogásával lehet. Mert a társadalomnak „a közössége tanít meg arra, hogy minden egyesnek köze van a társadalmi élet összefüggéseivel; köze van ahhoz, ami a társadalomban történik; köze van tehát ahhoz, ha látja az alsóbb néposztályok művelődési vágyát; köze van ahhoz,

ha látja, hogy a munkásnép amiatt, hogy a modern állami élet törvényei között gyakran eligazodni nem tud, vagy gyámoltalansága miatt *hátrányos helyzetekbe jut* (pereskedés, adóügyek, végrehajtás, munkaviszonyok vitás esete) (...) és köze van ahhoz is, ha ezekkel szemben a társadalom másik, szellemi javakban is részes felének ezek és más hasonló viszonyok iránt ébredező érdeklődését tapasztalja. S ha a szolidaritás eszményeinek ezt a jelentőségét átértjük, azt is érezzük, hogy ez nemcsak mint tény jelentkezik, hanem ezeknek a viszonyoknak, összefüggéseknek, az egységes társadalmi életnek *kialakulására* kötelességet, törvényt is tartalmaz — a szeretet törvényét.”³²

Az általános szemléleti alapoknak a fölvezetése után a szociális feladatok irányait e „szeretet-törvény” alapján jelöli ki, de erről az alapról valóságos problémák felé közeledik. Felelősséget érez azért, „hogy felemeljük szavunkat, hogy azok számára, akiket születés, társadalmi helyzet, a fizikai munka járma, a környezet megakadályozott emberi életérdekeik kifejtésében, azok számára erkölcsi, szellemi, fizikai tekintetben javításokat eszközöljünk és kívánjunk. Nem a teljes egyenlőséget hirdeti,” — ti. a szeretet törvénye — „mely sem lehető, sem kívánatos, sem boldogító nem lenne, hanem az emberi és társadalmi élet nagy és mély összefüggéseire figyelmeztet. Erkölcsi lendületet akar vinni a világba, hogy meginduljon végre az *értelmi, szellemi és erkölcsi tőkéknek mobilizációja a társadalmi igazságtalanságok megszüntetésére*, az elmaradt munkásnép, az elhanyagolt rétegek, osztályok és hivatások emelésére, az ellentétek kiengesztelésére. Ha az erők mozgásba jönnek és a munka megindul, mindenekelőtt azzal az eggyel tisztában kell lenni, hogy ezen a téren tartós, boldogító eredményt nem hangos teóriákkal és népgyűlések agitációival lehet elérni, hanem a szívet, lelket, embert emelő szociális munkával, mely neveli azt, akivel foglalkozunk, de finomítólág visszahat arra is, aki e munkát végzi.”³³

Utal az angol settlementek ilyen természetű tevékenységének jelentőségére és eredményeire, és az ottani szociális és művelődési programok tanulságaként megállapítja, hogy azok „a társadalom egészének erkölcsi életére hatnak jótékonyan. Ez ennek a munkának az igazi értéke, mert *ez a munka nem csupán művelődést jelent, hanem emberiesülést is...*”³⁴ (Kiemelés — B. F.)

A munkások és az egyetemi ifjúság kapcsolatba kerülésének hazai szükségletéről beszél a továbbiakban, kiemelve, hogy a settlement Magyarországra való honosítása nem mechanikus másolást jelent. Nálunk a tudományos kutatás, adatgyűjtés és -feldolgozás, valamint a settlement falusi orientációjának, az agrársettlementnek tervezett alkalmazása adják a nemzeti sajátosságokat. Majd felsorolja a settlement eszme hazai úttörő támogatóit: „Így öltött nálunk testet ez a gondolat, gróf Zichy János kultuszminiszter elhatározásának és gróf Pálffy Sándor fáradozásának eredményeképpen. Együtt illeti őket a kezdeményezés, melynek mindjárt első munkálataiban ott találjuk Károlyi Mihály grófot, aki a működésnek a mezőgazdasági munkáskérdésre való kiterjesztésére hívja fel a figyelmet s a nagy munkához méltó akaraterővel vezeti a szervezést: Balogh Jenő államtitkár, Glattfelder Gyula püspök, Földes Béla, Jendrássik Ernő, Medveczky Frigyes, Mihályfy Ákos professzorok, Bacsák György, Bernát István, Jancsó Benedek tevékeny közreműködésével.”³⁵

Ezután új, véleményünk szerint elfogadható és használható magyarított elnevezését adja a settlementnek, illetőleg az Újpesti Telep előkészítéséről ad tájékoztatást: „Az alkotás alatt álló intézményt talán azzal lehet legjobban jellemezni, hogy a munkásnép nagy tömegei között létesített *társadalmi központ*. Ezt különösen az Újpesten épülő anyatelepről mondhatjuk, abban a városban, mely rohamos fejlődése folyamán csaknem egybekapcsolódott fővárosunkkal, s ahol a munkásság ezrei találkozhatnak, amely egyik gócpontja a néptömeg szociális forrongásának, s amelynek nincs olyan kultúr-szociális intézménye, melynek működése széles körre terjedő, s általános eredményű volna. Társadalmi központnak azért nevezhetnők a Főiskolai Szociális Telepet, mert *az a célja, azt akarja, hogy tudásért, ismeretekért, szórakozásért, összes fontosabb életviszonyaira kiterjedő felvilágosításért, útbaigazításért és segítségért járhasson oda a nép*. Ezeknek az érdekeknek a gondozása az értelmiség fiatal tagjaira lesz bízva, akik támaszt, vezetést nyerne tapasztalt szakférfiaktól. Gyakorlati lévén ez az ellentétes két oldalról meginduló tevékenység, nagyon szükséges, hogy jól felértsük a munkásnép helyzetét, belső és külső világukat, annak összes fogyatkozásait, sajátosságait s kapcsolatait. Bele kell állnunk abba a világba, *a család, a munka világába*, hogy megértsük a hatásokat és befolyásokat, melyeket *életmód, foglalkozás, küzdelmek, gondok s nézetek* a munkásnépre gyakorolnak. Hogy mindezt jól és alaposan végezhessük, s tapasztalásainkat a társadalmi élet irányítására később értékesíthessük, *folyton tanulnunk és kutatnunk is kell*.³⁶ (Kiemelések — B. F.)

Észre kell vennünk, hogy az általánosabban, széleskörűbben fölvezetett eszmék gyakorlati kivitelezése itt már a munkásokkal való foglalkozásra szűkül. Az általános szociálpolitikai elvekből a munkás-gondozás praxisára vékonyodik. Az egyetemesség szintjén jól meglátott összefüggések Erődi-Harrachnál ezúttal mégis beletorkollnak a rendszer-konzerváló szociálpolitikai eszmék szűk utcájába, hiszen a továbbiakban is ilyen megfogalmazásokat hangoztat: „A hit bázisán működve hevítse őket” — ti. a settlementben dolgozó fiatalokat — „munkájukban a keresztény szeretet idealizmusa, mellyel a kultúra forrásait feltárni igyekezzenek, de ne gondoljanak eközben arra, hogy e munkával már pártok, vagy frakciók szántóit is öntözzék. *Bűnös az olyan szociális munka s a legnagyobb mértékben antiszociális, mely a társadalom szolidaritásának jegyében osztályharcot szít s a nemzeti és társadalmi ideálok kipellengérezését ojtja a lelkekbe*.³⁷ (Kiemelés — B. F.) Efféle eszmei, ideológiai „elhajlásai” ellenére írása fő vonalaiban meghatározza a magyar settlement-mozgalom törekvéseit. Ezek sorában hangsúlyozzuk még, hogy a settlement „hivatása nem az, hogy egy szilárdan kiépült társadalmi épület koronája legyen, hanem részt kér magának a társadalom etikai struktúrájának pallérozásában, mely soha nem tekinthető befejezettnek, elegendőnek, vagy hiábavaló fényűzésnek.”³⁸ *Mirabeau* alapján tett megállapítása mai viszonyaink és szemléletünk alapján is rendkívül nagy jelentőségű: „valamely nép hanyatlásának vagy virágzásának végső okai erkölcsi-ekben vannak, s ezért minden reformot arra kell irányozni.”³⁹

Ifj. *Erődi-Harrach* Béla 1927-ben közli *A magyar settlement-mozgalom eszméi* c. tanulmányát. (Ezt az írást a Szociális Telep adta ki, mint ahogy számtalan más olyan publikációt is, amely a tevékenység-

géhez kapcsolódott.) Az előszavában különös hangsúlyt kap a settlementben dolgozó fiatalok munkájának társadalomba kapcsolása; a tanácsadás, a közbelépés, a gondoskodás, a védelem és támogatás, mint az eljárásban alkalmazott módszerek, és egyáltalán a *nevelés*, mint a szociálpolitika első rendű munkaterülete. „Nevelni az embert, hogy a társadalomnak lehetőleg minden tagja részese legyen a kultúrjáváknak, és a magasabb embertípus, a *társadalmi ember* kinevelése. Módszere: a védelem egyéniesítésének kiépítése, szociális hatások érdekében”⁴⁰ — mutat rá e terület céljára és módszereire. (Kiemelés — B. F.) Ezt végső soron „társadalmat átszervező munkának”⁴¹ nevezi.

A mozgalom lényegét és eszméit a „társadalom organizációjának fejlesztésében” látja. A Szociális Telep érdekében: „A társadalmat *összefüggésében* nézi és azt tapasztalja, hogy a szociális tevékenységeket és a szociális reformokat nem elég egyik vagy másik irányban kifejteni és azokat megvalósítani, hanem ezt a reformmunkát ki kell terjeszteni a munkás- és általában szegényebb néposztályok összes értelemi, erkölcsi, kedélyi, egészségügyi és gazdasági életviszonyaira, ha a munkásnép emelkedése és ezzel a szociális tökéletesedés terén komoly eredményeket akarunk. Azt is tapasztaljuk továbbá, hogy a társadalmi élet organikus természetének következtében a különböző irányú szociális munka egymással *kapcsolatos* természetű, a különböző irányú tevékenységeknek ki kell egymást egészíteniök; ezért a szociális munkában igazi hatásokat csak úgy tudunk elérni, ha a feladatokat szisztematikus összefüggésükben szolgáljuk.”⁴²

Az így, összetettségében felfogott munka természetesen „összetett hatásokra is törekszik”⁴³ de összetett, többirányú haszonnal szolgál az egyetemi-főiskolai képzésre nézve is. Ezek sorából kiemeli, hogy a settlementben dolgozó fiatalok „átértve az osztályellentétek, a *társadalom szétszakadozottságának* a nemzetre és társadalomra egyaránt káros és veszedelmes állapotát”⁴⁴ jobban felkészülhetnek hivatásuk közhasznú művelésére. (Kiemelés — B. F.) A nevelés tehát kétirányú és kölcsönös: a védettekre és a nevelőkre egyaránt vonatkozik. Ennek szellemét és jelentőségét az intézet emblémájában is szereplő kötelesség-felelősség-igazság eszméjének követésében jelöli meg. *Marx* jelentőségét elismeri a munkások öntudatra ébresztésében, de nem a harcot tekinti a társadalmi igazsághoz vezető helyes módszernek, hanem „a szervezkedést a társadalom közösségében rejlő egységre”⁴⁵. Itt tűnik elő a leginkább egyértelműen, hogy a settlement eszméje és tevékenysége tagadja az osztályharcot. Azt állítja, hogy „a fejlődés nem rideg és megmerevített negációkat, hanem pozitív és szerves *intézményeket* követel. (...) Ez az irány teremti meg a *szociálpolitikát*, amely a társadalom egységével ellentétes társadalmi érdekeknek intézményes úton való kiegyenlítése, minden társadalmi csoport békéje és szabad fejlődése, szóval az összesség egyetemes jóléte irányában. (...) A múltban ezek a mozgalmak mindig alulról törtek elő, és erőszakkal szántottak maguknak medret. Korunkban az értelmiségnek vannak itt nagy feladatai, hogy minden irányú élethivatásában tudással és értelemmel, kötelességtudatban gyökerező munkás akarattal egyenlegesse a fejlődés útjait. De ehhez a sok esetben tapasztalható tudatlanság, tájékozatlanság bűnös közönyét és önző életfelfogását kell kiküszöbölnie, és ezeknek sívár, kikérgesedett helyébe élettől duzzadó kultúrmunkát kell tenni. (...) A magyar settlement-mozgalom (Fő-

iskolai Szociális Telep) a szociális nevelésügy, szociális egészségügy, munkásügyek s az általános népvédelem elméleti és gyakorlati kérdéseire kiterjeszti munkakörét, ezekben az irányokban tapasztalati anyagot gyűjt, tanácsot és felvilágosítást ad, javaslatokat, tervezeteket készít és ezekben a kérdésekben tudományosan is értékelhető munkásságot fejt ki.”⁴⁶ Az egész settlement munka eszméjére és érvényességére, ennek korlátaira ebben az idézett gondolatsorban kapunk leghűbb illusztrációt. A mozgalom vezetői, eszméinek hirdetői *a kapitalizmus káros következményeinek, hátrányainak mérséklésére valónak tekintik tevékenységüket, de ami ezeket okozza, arra változtatási törekvésük már nem irányul.* A mozgalom értékének, jelentőségének megítélésakor ezt a szempontot kell alapvetőnek tekintenünk.

Ugyanakkor a szociális kérdés megjelenésének módszereire, jellegére, determináltságára, a probléma megjelenésének összefüggésére általában helyesen mutatnak rá a settlement irodalmában, pl. Erödi-Harrach itt is: „a társadalomnak az a rendje, amelynek külső vagy belső viszonyaiban jelentkező okok nem teszik lehetővé a társadalomnak akár minden rétege, akár valamennyi tagja számára az emberi és kulturális létet, vagy annak kifejtésében akadályokat, nehézségeket támasztanak, és ha ez az ellentét, vagy a lehetőségek egyenlőtlenségének érzése széles körben öntudathoz jut, megjelenik: *a szociális kérdés.* Ez tulajdonképpen mozgalom, törekvés, az adott viszonyoknak, a korszellemnek megfelelő és az összesség céljainak irányában való objektív szabályozására, rendezésére. És amikor napjainkban ilyen természetű mozgalmaknak mind szélesebb hullámaik érezzük, ezek a mozgalmak nem évszázadok kulturális fejleményeinek megszüntetését vagy kiküszöbölését célozzák, hanem a *letűnt század új gazdasági tartalma keresi magának a jogi, gazdasági és társadalmi rendnek azokat a kereteit, amelyekben megfelelően elhelyezkedni és tovább fejlődni tudnak.* Így értelmezve a szociális kérdést, az mint a jelenkor nagy kulturális problémája jelenik meg előttünk és valamely vonatkozásában minden embert kell, hogy foglalkoztasson, aki a társadalomnak mint élő tagja akar beilleszkedni ebbe a nagy organizmusba.”⁴⁷ (Kiemelés — B. F.)

Jól mutatja meg tehát a bajok eredetét és természetét, de két ponton következetlen. Először is: *a valóságos okok megváltoztatásának mélységéig nem jut el.* Másodszor: *a gazdaság, a társadalom és a kultúra jól érzékelt összefüggéséből, kölcsönhatásából a terápia szintjén — evolucionista programjában — megragad a kulturális nevelés szférájában.* Amennyire helyeselhető a rendszerszintű viszonyok felismerése Erödi-Harrach szemléletében, annyira elfogadhatatlan ez a végülis ágazatívá, parciálissá szűkített „gondozás”-értelmezés.

A tényleges gyakorlati munkáról szóló fejezet a legértékesebb ebben a dolgozatban. Itt fogalmazza meg a magyar settlement számára azokat a rendkívül fontos nézeteit, hogy *„a társadalmi fejlődés ne csak a gazdasági hatóerőnek legyen alávetve — amint a kapitalisztikus társadalmi rendszerben nem, azonképpen a jövő társadalmi rendjében sem — azaz a társadalom rendjében ne a gazdasági erők mechanikus hatása jusson kifejezésre, hanem a társadalmi rend az igazságosság egyetemes érvényrejutásával alakuljon ki, az okosság, az értelem szerint legyen a társadalom berendezve”*.⁴⁸ (Kiemelés — B. F.) Ezt a megfogalmazást, természetesen mint ideálisat, elfogadhatjuk, annak a

klasszikussá lett Szabó Ervin-i gondolatnak a felidézésével, hogy a társadalmak nem a logika, hanem az erők alapján működnek.

A következő gondolatsor indítása egyenesen Polányi Károly néze-
teire⁴⁹ rímél: „az emberi kultúrának elemei között megtaláljuk a gaz-
daságot, azonban a gazdaság nem egyetlen és meghatározó tényezője
sem a műveltségnek, sem a társadalomnak. A célszerű és tervszerű
hatások egész sorozatára van szükség, hogy az ember képessé váljék
a társadalomban és annak kultúrjajaiban való tudatos részvételre.
Ezeknek a kultúrjavaknak tudatosan érzett hiánya az, ami a szociális
problémát a modern ember világában megteremti. Ezekben a kultúrja-
vakban való részesedés és részeltetés tehát a feladat, mind az egyén,
mind a társadalom szempontjából. Segíteni, vezetni, nevelni kell tehát
az emberek széles rétegeit, hogy a műveltség javainak objektív értéke-
lését magáévá tudja tenni, ami tulajdonképpen egyértelmű a kultúrá-
ba való tényleges bekapcsolódással, mert az egyén ezeknek a javaknak
magáévá tevésével vesz tényleg részt a társadalom erkölcsi, szellemi és
gazdasági életében és kapcsolódik bele ebbe a közösségbe szervezen (. . .)
A kultúra teszi az embert társadalmi lényvé, mert beilleszti, bekap-
csolja az individuumot a szociális összefüggésekbe és a társadalom
objektív környezetébe. Ebben a szociális szellemben az ember, az
autark individuum a kultúra javaival (gazdasági, technikai, egészségi
stb.), mint a társadalom szellemi, erkölcsi, gazdasági stb. erőivel és
eszközeivel az élet egész területén kiegészülve, a társadalomnak az
egyéni és társas célokért tudatosan dolgozó tagja lesz. Tehát a kultúra
avatja csak az embert igazi szociális lényvé, mert a műveltség tulaj-
donképpen az a közösség, amelyre az individuumnak, mint embernek
életkifejtéséhez szüksége van, és ezt a társadalom és csakis a társada-
lom adhatja az embernek. (. . .) A társadalmi hatások alatt fejlődő és
kiegészülő egyén, a személyiség erejének alkotó lelkével a társadalom-
ra, annak kulturális javaira, erőinek szervezésére kétségtelenül ha-
tással van, azokat tovább alakítja és gazdagítja. A társadalom nem
önmagából él és fejlődik, hanem az emberek céltudatos és célszerű
kapcsolatainak és viszonyainak a közössége. (. . .)

A kultúra bár csak eszköz jellegű, az embert hivatásának felismeréséhez és életfeladatainak tökéletesebb megoldásához hozzásegíti; ezáltal az egyéni és társadalmi életfoglalomnak annyira tartalmi része és ténye, hogy az embereket ehhez hozzásegíteni elsősorú szociális kötelesség. A kultúra értékéből eredő kötelesség mutat a kultúra egyetememes természetére, hogy az mindenütt, mindenkorra és mindenkire vonatkozik. Ezáltal válik az ember, mint egyén számára a társadalom reális valósággá és a kultúra javainak birtokában tudja az ember feladatait a szociális kötelességének és felelősségének megfelelően teljesíteni.”⁵⁰ (Kiemelések — B. F.)

A továbbiakban a kultúrának valamennyi életviszonyban és emberi tevékenységben való meghatározó jelenlétére is találóan mutat rá Erődi-Harrach Béla, mint ahogy az emberekkel társadalmi vagy kulturális irányultságúan foglalkozó intézményeknek a helyi társadalomra építő kötelezettségére is. Az „egységben lévő teljességre” vonatkozó meglátásai számunkra is rendkívül vonzóak, annak újbóli hangsúlyozása mellett, hogy a végső okokig nem jut el a bajok feltárása során, de a megjelölt módszerek az intézményes tevékenység eszköz-tárában számunkra is érvényesnek tűnnek.

Mint utaltunk rá, ifj. Erődi-Harrach Béla már az Újpesti Főiskolai Szociális Telep másfél évtizede tevékeny igazgatójaként foglalhatta össze a fentiekben ismertetett szociális és settlement-eszméket. A továbbiakban tekintsük át a magyarországi settlement-mozgalom e meghatározó jelentőségű intézményének történetét. Előjáróban csak annyit jegyezzünk meg, hogy a settlement-eszme, és különösen a praxis Magyarországon sokkal kevésbé gyökerezett a társadalom polgári átalakulásában, mint Angliában és a settlementet a XIX. század végén meghonosító többi országban. Tipikusan magyar jelenség, hogy a haladó világ-tendenciák követésére egy maroknyi értelmiségi csoport szükségességét és lehetőséget lát és erre kísérletet tesz.

(Befejező rész a következő számban)

Jegyzetek

1. Ld. erről *A szociálpolitika hosszútávú fejlesztésének megalapozása*. Zárótanulmány. Készült az MTA Szociológiai Kutató Intézet Társadalompolitikai Osztályán. Bp. 1986.
2. Boroviczény Nándor 1997-ben *A szociális tevékenység kézikönyve* című munkájában (dr. Szokolczay Árpád alapján) közli szociális törvényeinket.
3. Ákos László: *A mai magyar szociálpolitika*. = Szép Szó. 1937. június
4. Heller Farkas: *Szociálpolitika*. Bp. 1920.
5. Uo. 3. old.
6. Uo. 6. old.
7. Földes Béla: *Társadalompolitikai és gazdaságkerleckesi igazságok*. Bp. 1936. 10. old.
8. Uo. 13. old.
9. Matheovits Ferenc: *Nemzetközi Szociálpolitika*. I. kötet. Pécs, 1936. 10. old.
10. Czettler Jenő: *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*. Bp. 1914. 255. old.
11. Mihelics Vid: *Az új szociális állam*. 92. old.
12. Uo. 162—163. old.
13. Uo. 165—166. old.
14. Kovrig Béla: *Szociálpolitika*. Bp. 1936.
15. Uo. 3—15. old.
16. Uo. 8—15. old.
17. Uo. 8—14. old.
18. Hülscher Rezső: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Bp. 1928.
19. Uo. 16. old.
20. Uo.
21. Uo. 9. old.
22. Uo. 10. old.
23. Uo.
24. Uo. 11. old.
25. Uo.
26. Uo.
27. Uo. 12. old.
28. Uo. 13. old.
29. Pl. Esztergár Lajos: *Gyakorlati Szociálpolitika*. Pécs, 1933.
30. ifj. Erődi-Harrach Béla: *A magyar settlement eszméi*. Bp. 1927.
31. Erődi Béla: *A Főiskolai Szociális Telep pedagógiai vonatkozásai*. = Magyar Pedagógia. 1911. december.
32. Uo. 616—617. old.
33. Uo. 617. old.
34. Uo. 618. old.
35. Uo. 619. old.
36. Uo.
37. Uo. 623. old.
38. Uo.
39. Uo. 621. old.
40. Uo. mint a 30. sz. (7. old.)
41. Uo.
42. Uo. 9. old.
43. Uo. 10. old.
44. Uo. 11. old.
45. Uo. 15. old.
46. Uo. 16. old.
47. Uo. 17. old.
48. Uo. 42. old.
49. Polányi Károly: *Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom*. Bp. 1986. (288. old.) — Itt Polányi egyebek közt leszögezi, hogy a gazdasági rendszer csak a piacba ágyazott társadalmat határozza meg, semmilyen más társadalmat nem. „Ne képzeljük, hogy a gazdasági rendszernek korlátozni kell bennünket eszményeink társadalmi megvalósításában” — állapítja meg.
50. Uo. mint a 31. sz. (42—45. old.)